

- USULLARI. Студенческий вестник, (12-5), 72-74.
10. Ахмеджанова, Н., & Аслонов, Ш. (2020). Семантические типы предикатов и фазовая членимость глагольного действия. Интернаука, (12-1), 27-29.

**SHAXS MA'NAVIYATINI IFODALASHDA ATOV BIRLIKLARI VA
FRAZEOLOGIZMLARINING XALQ OG'ZAKI IJODIDAGI LINGVOMA'NAVIY
XUSUSIYATLARI**

Normuminov Utkir Ishmuradovich
Qarshi davlat universitet o'qituvchisi
Qashqadaryo, O'zbekiston
utkir.normuminov@gmail.com

ANNOTATSIYA

Tilning frazeologik fondi xalq madaniyati va mentalitetining qimmatli ma'lumotlar manbai sanaladi. Frazeologizmlarda muayyan xalqning miqlari, udumlari, rivoyatlari, taomillari, urf-odatlar, ma'naviyati, axloqi va h.k. haqidagi tasavvurlari mujassamlashgan bo'ladi. Tilning ijtimoiy hodisa ekanligi eng qulay va faol kommunikatsiya vositasi sifatida, jamiyat a'zolari o'rtasidagi mavjud aloqalarni tartibga solish va uni rivojlantirishga ham xizmat qilishi kerak. Tilning tadqiq etilishi bevosita uning jonli hayot bilan bog'liqlikda amalga oshirilgandagina qimmat va ahamiyati ortib boradi. Xuddi shu nuqtai nazardan yozma adabiyotdan avval ham xalq og'zaki ijodi mavjud bo'lgan va bugungi kungacha yetib kelgan. Xalq og'zaki ijodining xuddi shunday namunalaridan biri sifatida maqolning o'ziga xos o'rni va ahamiyati mavjud. Maqollarda avlod-ajdodlarning hayotiy tajribalari, jamiyatga munosabati, tarixi, ruhiy holati, etik va estetik tuyg'ulari, ijobiy fazilatlarini mujassamlashgan. Asrlar mobaynida xalq orasida sayqallanib, ixcham va sodda poetik shaklga kelgan. Xalq og'zaki ijodi namunasi sifatida maqollar mavzu jihatdan nihoyatda boy.

Калит сўзлар: maqol, ta'lim, g'oya, zamon, tizim, shaxs.

Bosh kelishikdagi ot yoki otlashgan so'z bilan ifodalanib, predmet yoki voqea-hodisalarning hozirgi zamonda yoki zamondan tashqarida mavjudligini tasdiqlovchi bir bosh bo'lakli gap nominativ, yoki atov gap deyiladi. Nominativ gaplarda fikrning nisbiy tugalligi, predikativlik intonatsiya orqali ifodalanadi. Intonatsiya mazkur gaplarda alohida ahamiyat kasb etadi. Intonatsiya tufayli oddiy so'z gapga aylanadi. Nominativ gap, odatda, yakka holda qo'llanmaydi, undan so'ng ko'pincha boshqa bir gap keladi.

Nominativ gaplarda nutq so'zlanib turgan paytda mavjud bo'lgan predmet yoki voqea-hodisalar nomlanadi, qayd etiladi. Bunday gaplar quyidagi semantik xususiyatga ega:

1. Aniq predmetlarning mavjudligini tasdiqlaydi: Bir chetdagi stol ustida katta-kichik limonlarning suratlari. Boshqa stolda mikroskop. Mayda shishachalarda limon suvlari, yaproq tolqonlari, limon poyalari.

2. Mavhum predmetlarning mavjudligini tasdiqlaydi: Avazlarning hovlisida boshqa o'ylar, boshqa tashvishlar.

3. Turli tabiat hodisalarining mavjudligini tasdiqlaydi: Yaproqlar... yaproqlar! Quyosh shu'lasida jilva urib, cho'g'dek tovlanib turgan oltinrang va shafaqrang yaproqlar! Hazin va za'faron yaproqlar! O, ko'p latofat bor sizlarda! (F. Musajonov). Ariq bo'yida gulsapsar, namozshomgul, rayhon, uch-to'rt tup atirgul, yarim bo'yiracha joyda elpillab o'sgan o'sma.

4. O'rin-joyning mavjudligini tasdiqlaydi: Cho'l! ... Cho'lning ham o'z gashti bor, zavqi bor! Tanish ko'cha. Yo'l yoqasida o'sha novcha daraxtlar!

5. Aniq paytini tasdiqlaydi: Mayning oxirlari. Vodiylarda barvaqt xazon bo'lgan lolaqizg'aldoqlar Turkiston tizma tog'ining etaklarida endi ochilgan.

Xazonrezlik payti. Xirof bog'lariga suv beradigan Hiriyrud daryosi va Injil anhorining qirg'oqlariga za'faron yaproqlar to'kilgan.

6. Hayot voqealarini tasdiqlaydi: Yoqimli ohang, zavqli qo'shiqlar. Anorxon yo'lidan to'xtab tinglaydi.

7. Ko'rsatishni ifoda qiladi: Manna, yosh-yosh chinorlar! Barglari to'kilmabdi. Shoxlarini qor bosgan. Ana, archalar. Ana, akasi bilan yangasi turadigan imorat. Bu imorat Zeboga yaqin, aziz ko'rinish ketdi.

Nominativ gap yig'iq va yoyiq bo'lishi mumkin. Yig'iq nominativ gap bosh bo'lakning o'zidan iborat bo'lsa, yoyiq nominativ gap bosh bo'lakdan tashqari ikkinchi darajali bo'laklardan tashkil topadi. Masalan: Kechqurun. Quyosh ufqni qip-qizil qondek lovillatib botib bormoqda. Iliq tun. Qumlarning shitirlashi suv yuzida engilgina suzgan qayiq sasiyday mayin sadoni eslatadi.

Mashhur rus tilshunosi B.A. Larinning ta'kidlashicha, "Frazeologizmlar har doim xalq dunyoqarashi,

jamiyat tuzilishi va o'z davrining mafkurasini bilvosita aks yettiradi". Frazеologizmlarning semantikasida xalq madaniyati rivojining uzoq jarayoni aks yetadi. Har bir tilning frazeologizmlarida xalq hayotiga mansub ijtimoiy-tarixiy voqea-hodisalar, axloqiy va ma'naviy-madaniy meyorlar, diniy tasavvurlar, milliy an'ana va urf-odatlar, madaniy stereotiplar va arxetiplar o'z aksini topgan bo'lib, ular avlodlar tomonidan avlodlarga meros qilib qoldirilgan axloqiy qoidalar va haqqoniy fikrlarni o'z ichiga olgan qisqa, hikmatli ifodalardir. Ular millatning o'ziga xos ruhini betakror obrazlar vositasida ifodalaydigan har qanday milliy tilning jonidir. V.A. Maslova frazeologizmlar tahlil qilib, ular haqida quyidagi gipotezani ilgari suradi:

1. Frazеologizmlarning aksariyatida aniqlanishi lozim bo'lgan milliy madaniyatning "izi" mavjud.

2. Frazеologik birliklarning ichki shaklida obektiv olamning u yoki bu hodisalarini obrazli tasavvuri bo'lgan madaniy informatsiya saqlanadi va u frazeologizmga madaniy-milliy boyoq beradi.

3. Madaniy-milliy o'ziga xoslikni aniqlashda madaniy-milliy konnotatsiyani ochish juda muhimdir.

Ma'lumki, xalq madaniyati va mentalitetining qimmatli ma'lumotlar manbayi bo'lgan tilning frazeologik fondini boyitishda yozuvchilarning o'rni beqiyosdir. O'zbek milliy frazeologizmlarining boyishi va rivojlanishiga yeng katta hissa qo'shgan yozuvchilardan biri A.Qahhordir. Yozuvchining xalq iboralaridan foydalanish mahorati, uning frazeologik novatorligi qator ilmiy tadqiqotlarda o'rganilgan. Chunki, A.Qahhor qo'llagan frazeologizmlarning aksariyatida madaniy-milliy konnotatsiya kuchli, ularda milliy madaniyatning ruhi, "izi" mavjud.

"Xalqning so'z donoligini mukammal yegallagan yozuvchi o'z hikoyalarida iboralardan muntazam va ifoda maqsadiga favqulodda muvofiq tarzda foydalanadi. O'zi ham yangi iboralar yaratadi, ammo bu yangi iboralar xalqning o'zida mavjud bo'lgan iboralarning modeliga asoslangan bo'ladi. Shuning uchun yozuvchining yangi iborasini o'qiganda, xalqning o'zidagi tegishli ibora ham yesga tushadi. Aytish mumkinki, yozuvchchi bitta iborani qo'llaydi, lekin yozuvchi maqsadi uchun bir paytning o'zida ikkita ibora "ishlaydi". Mana bir dalil: "Yeshakni yashirsangiz, hangrab sharmanda qiladi ("Ikki yorti bir butun" hikoyasi). Ayni ibora Qahhorniki, bu iborani o'qish bilan "Kasalni yashirsang, isitmasi oshkor qiladi" degan xalq iborasi yesga tushadi, ya'ni tekstda implisit ravishda bu ibora ham ishtirok yetadi, uni birinchi ibora ovozsiz "chaqiradi". Bu— qahhorona mahorat".

A.Qahhorning xalq iboralari modeli asosida yaratgan va bizga meros qilib qoldirgan ayrim iboralari bugungi kunda haqiqiy xalq iborasiga aylangan. O'zbek tilida "tekinxo'r" ma'nosini ifodalagan tekin tomoq iborasi mavjud. "A.Qahhor mana shu iboraning strukturasi va tayanch komponenti tekin so'zi asosida yangi, original ibora yaratadi: tekin quloq. Bu ibora tamomila yangi tushunchani, ya'ni qarshiliksiz quloq soladigan, toqat bilan tinglaydigan odam" tushunchasini ifodalaydi: Odamlarki bor, halol mehnat bilan o'zini ko'rsatgani yerinadi-yu, olamda borligini ma'lum qilib turish uchun ko'proq gapirishga harakat qiladi; majlis-pajlisda so'z tegib qolsa, foydali biron fikr aytish uchun yemas, gapirish, faqat gapirish uchun gapiradi. Jamiyatda o'zi ko'rinmay, faqat tovushi chiqadigan bu xildagi odamlar, tekin quloq topilsa, bitta yeski to'ppi to'g'risida sakkiz soat suv ichmasdan gapiradi (Tanlangan asarlar, I t., 1957, 279-bet).

Xalq og'zaki ijodiyoti, dostonlar, turli-tuman afsona va rivoyatlar frazeologizmlarni shakllantiradi, ularga sayqal beradi, ularni xalq mulkiga aylantiradi. Binobarin, "Alpomish", "Go'ro'g'li", "Rustamxon", "Kuntug'mish" kabi ulkan dostonlarda o'zbek xalqining ko'hna va hamisha navqiron tili o'zining butun imkoniyatlari va go'zalligi bilan "jilvalangan".

"Alpomish" dostonidagi betakror, g'oyatda nozik iboralarni ko'rib lol qolasiz. Ana shunday iboralardan biri "gap yetaklamoq"dir. "Yurishimiz qirchin qizlar bilmasin, U qurg'urlar gap yetaklab yurmasin, Yel ichida malomat so'z bo'lmasin". Mazkur iboraning hozirgi tilimizdagi muqobili bo'lmish "gap(ni) ko'tarib yurmoq" iborasida gapning bevosita harakati yo'q, u goyo oddiy bir narsa, uni faqat ko'tarib yuradilar, xolos. "Gapni yetaklab yurmoq" iborasi shuning uchun o'tkir va o'zg'irki, unda gapning o'zi bevosita yuradi, faol harakatga qodir, faqat uni chirkin maqsadlarga xizmat qildirish uchun qayoqqa xohlashsa, o'sha yoqqa yetaklab yuradilar, bechora gap yetovdagi molday iznini no'xtachiga tamoman tutqazib ketaveradi, no'xtachining muddaosi yesa gapning ma'noyu mantiq muvozanatini butunlay boshqa burchakka burib yuborishdan iborat. "Gap" va "yetaklamoq" so'zlaridan tarkib topgan bu ibora ana shunday ma'no nozikliklari, zakiy ishoralar bilan to'yinib betakror bir ifoda sifatida she'rga, badiiy mazmunga ko'rk bergan".

Xullas, frazeologizmlar dunyo, obektiv borliq va jamiyat haqida madaniy informatsiya tashuvchi lingvomadaniy birlik hisoblanadi. Shuning uchun ham frazeologik birliklar o'zida xalq mentaliteti va madaniyatini saqlovchi "hikmatlar xazinasi" bo'lib, ular avlodlar tomonidan avlodga meros qilib qoldiriladi. O'zbek tilining frazeologik boyligi haligacha to'liq to'planmagan. Frazеologizmlar lingvomadaniy jihatdan o'rganilmagan. Shuning uchun frazeologik birliklarni yig'ish, tasniflash, lingvomadaniy nuqtayi nazardan tadqiq yetish, ularni o'zga madaniyat iboralari bilan qiyosiy o'rganish bugungi o'zbek tilshunosligining kechiktirib bo'lmaydigan dolzarb masalalaridan biridir.

Ingliz tilida xalqaro sohada ko'plab lingvistik vositalardan, xususan, so'z yasashidan foydalaniladi. Binobarin, ingliz tilida terminlar yasash maqsadida (prefiksatsiya, sufiksatsiya) bir nechta so'z yoki so'z birikmalaridan foydalanishi mumkin. Quyida ingliz tilida terminlarning yasash tamoyillari va uslublarini keltiramiz: Prefiksatsiya yordamida terminlar, asosan, ingliz tilida old so'z qo'shimchalari (pre, inter, im, re, de, com, con, dis, ex) orqali yasaladi va biror bir ish-harakatning oldindan bajarilganligini yoki bajarilishi kerakligini bildirishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Кунин А.В. Английская фразеология. - М.: ВШ. 1970. - 344 с.
2. Ўзбек халқ мақоллари. –Тошкент : F.Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти.1989. -511 б.
3. Кунин А.В. Англо-русский фразеологический словарь. Москва: 1967.
4. Мезенцева Е.С. Пословичный фонд языка как фрагмент языкового сознания этноса // Вестник КазНУ. -№2. 2005. - с. 25.
5. Маслова В.А. Лингвокультурология. - Москва: Академия, 2001.-С.43
6. Каримов И.А. Юксак маънавият енгилмас куч.-Т.: Маънавият, 2008.
7. Akademik litseylar va kasb-hunar kollejlarning 2-bosqich talabalari uchun “Hozirgi o‘zbek adabiy tili darsiligi”.
8. KUSHBAKOVA, M., Zarina, R. U. Z. I. M. U. R. O. D. O. V. A., & Shahram, A. S. L. O. N. O. V. (2020). Innovative Methods and Ways to Teach and Learn Foreign Language. ECLSS Online 2020a, 146.
9. Rasulov, S., Akhmedova, G., Rustamova, K., Turamkulov, S., & Nurullayeva, N. (2020). Grape Shiny For Prevention And Nutritional Support Of Micronutrient Deficiency In Mothers And Children. European Journal of Molecular & Clinical Medicine, 7(07), 2020.
10. Матъякубова, Ф. Э., Рустамова, Х. Х., & Муродова, У. Р. (2020). ПАТОГЕНЕТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ТЕРАПИИ ХРОНИЧЕСКОГО ВИРУСНОГО ГЕПАТИТА В. Достижения науки и образования, (17 (71)), 86-91.
11. Aslonov, S., & Ruzimurodova, Z. (2020). INGLIZ TILINI O‘QITISHNING INNOVATSION USULLARI. Студенческий вестник, (12-5), 72-74.
12. Ахмеджанова, Н., & Аслонов, Ш. (2020). Семантические типы предикатов и фазовая членимость глагольного действия. Интернаука,(12-1), 27-29.

ИМОМ МОТУРИДИЙНИНГ “ТАЪВИЛОТУ-Л-ҚУРЪОН” АСАРИДА КЕЛТИРИЛГАН АРАБШУНОС ОЛИМЛАР

Нематов Оловхон
Имом Бухорий халқаро илмий-тадқиқот
маркази илмий ходими

Аннотация

Мақолада буюк ватандошимиз Абу Мансур Мотуридийнинг араб тилшунослиги соҳасидаги беназир иқтидори илмий асослар билан ёритилади. Унинг бебаҳо асари бўлмиш “Таъвилоту-л-Қуръон”да келган арабшунос олимлар ҳақида маълумот берилади.

Калит сўзлар: Мутакаллим, муфассир, нахв, сарф, маоний, баён, бадиъ, фасоҳат, таъвил, эҳтимоллик.

Маълумки, Имом Мотуридий деганда, барчамизнинг кўз ўнгимизда буюк мутакаллим ва муфассир аллома намоён бўлади. Улуғ аждодимизнинг илмий-маънавий фаолияти устида амалга оширилган ва оширилаётган тадқиқотларнинг барчаси – хоҳ юртимизда бўлсин, хоҳ ундан ташқарида – ана шу икки соҳага қаратилган десак, хато қилмаган бўламиз. Аммо Имом Мотуридий битган асарларга, хусусан, “Таъвилоту-л-Қуръон”га назар ташласак, унинг беназир қомусий аллома бўлганига шохид бўламиз. Бир марта Бухорога борганини ҳисобга олганда¹⁶, Самарқанд заминидан ташқарига чиқмаган алломанинг бу асарда илм-фаннинг деярли барча соҳаларига доир маълумотларни тақдим қилганининг ўзи бир мўжизадир. Маълумки, Қуръони карим маънолари устида фаолият олиб бормоқчи бўлган олимда бир қатор шартлар топилиши талаб қилинади. Ана шундай шартлардан бири муфассир араб тилини жуда яхши билиши керак. Бу ҳеч қандай изохга ўрин қолдирмайдиган шартдир. Қуръони Карим араб тилида нозил бўлган, араб тилини яхши билмай туриб, Қуръони Каримни биламан, дейиш мутлақо ноўриндир. Араб тили чексиз луғат уммони